

تاریخ حقوق

«ایران قبل از اسلام»

کشورهای همجوار و تأثیرگذار

(جلد اول)

دکتر حمید بهرامی احمدی

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی: ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

دانشگاه امام صادق

تاریخ حقوق: ج ۱: «ایران قبل از اسلام» - کتابی همجوار و تأثیرگذار ■ تألیف: دکتر حمید بهرامی احمدی
ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۵ ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: مجله چاپ و صحافی تر ■ شابک: ۵-۵۴۷-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۱۰۰/۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: بهرامی احمدی، حمید، ۱۳۸۱-
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ حقوق / حمید بهرامی احمدی
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)،
مشخصات ظاهری: ج ۲.
یادداشت‌ها: ج ۱: «ایران قبل از اسلام» کشورهای همجوار و تأثیرگذار
ج ۲: حقوق ایران باستان از عهد «ماد» تا پایان عهد ساسانی با انضمام فرهنگ و
در عهد ساسانی
شابک ج ۱: ۵-۵۴۷-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
شابک ج ۲: ۲-۵۴۸-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۲۳۴۱۱

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۳
پیشگفتار.....	۱۵
فصل اول. طرح بحث و تشکیل جوامع نخستین	
مقدمه.....	۱۹
۱. طرح بحث و تعاریف.....	۱۹
۱-۱. منشاء از تاریخ حقوق.....	۱۹
۱-۱-۱. تاریخ به معنی علت و زمان تنظیم سند.....	۲۱
۱-۱-۲. تاریخ به معنی وقایع عظیم.....	۲۱
۱-۱-۳. تاریخ به معنی سرگذشت وقایع.....	۲۱
۲-۱. حقوق طبیعی و حقوق موضوعه.....	۲۶
۱-۲-۱. حقوق طبیعی.....	۲۶
۲-۲-۱. حقوق موضوعه.....	۲۹
۲. جوامع اولیه.....	۲۹
۱-۲. تکوین جوامع نخستین.....	۳۰
۱-۱-۲. نظریه خانواده نیاسالاری (پدرشاهی).....	۳۰
۲-۱-۲. نظریه مادرسالاری.....	۳۰
۳-۱-۲. نظریه قبیله توتمی.....	۳۲
۲-۲. حقوق در جوامع اولیه.....	۳۳
۱-۲-۲. قدرت قبیله‌ای و فراقبیله‌ای.....	۳۳
۲-۲-۲. نقش پیغمبران.....	۳۴
۳-۲-۲. تکوین حقوق در جوامع نخستین.....	۳۶
الف. حقوق خانواده.....	۳۶

- ۴۱..... ب. حقوق مالکیت
 ۴۳..... ج. حقوق کیفری
 ۴۵..... د. حقوق عمومی
 ۴۶..... هـ. ارث و وصیت در جوامع اولیه

فصل دوم. قانون گذاری در عهد باستان

- ۴۹..... ۱. مقدمه
 ۵۰..... ۱-۱. حقوق کشورهای هند و خاورمیانه
 ۵۰..... ۱-۲. قانون مانوی هند
 ۵۴..... ۱-۳. قوانین بین‌النهرین قبل از قانون «حمورابی»
 ۵۷..... الف. قانون اوریکیا
 ۵۸..... ب. قانون اوینام
 ۵۹..... ج. قانون لپت اشتار
 ۵۹..... د. قانون ایشنونا
 ۶۰..... هـ. قانون دولت هیت (هیت)
 ۶۱..... و. قانون دولت آشور
 ۶۱..... ۳-۱. قانون حمورابی
 ۶۲..... ۱-۳-۱. ازدواج و حقوق خانواده
 ۶۴..... ۱-۳-۲. عقود و قراردادها
 ۶۴..... الف. بیع و معاوضه
 ۶۵..... ب. اجاره
 ۶۵..... ج. ودیعه
 ۶۶..... د. قرض
 ۶۷..... ۱-۳-۳. آیین دادرسی و سازمان قضایی
 ۶۸..... ۱-۳-۴. مالکیت
 ۶۹..... ۱-۳-۵. بانکداری و صرافی

۶۹.....	۱-۳-۶. حقوق کیفری
۷۰.....	۱-۴. قانون نامه حمورابی
۱۰۵.....	۲. حقوق باستان در خاور نزدیک و یونان
۱۰۵.....	۱-۲. حقوق مصر باستان
۱۰۷.....	۲-۲. عصر فرعونى
۱۰۷.....	۲-۲-۱. طبقات اجتماعى و حقوق خانواده
۱۱۰.....	۲-۲-۲. مالکیت و حقوق قراردادها
۱۱۱.....	۲-۲-۳. حقوق کیفرى در عهد فرعونى
۱۱۳.....	۲-۴. احوالات فرعون «بوخوریس»
۱۱۴.....	۲-۳. حقوق باستان در عهد «بطالسه»
۱۱۴.....	۲-۳-۱. حقوق عمومى
۱۱۵.....	۲-۳-۲. تشکیلات قضائى و آیین دادرسى
۱۱۶.....	۲-۳-۳. حقوق خانواده
۱۱۷.....	۲-۳-۴. حقوق مالکیت و نظام قراردادها
۱۱۸.....	۳. حقوق یهود
۱۱۹.....	۳-۱. مرحله نقل و انتقال و جابه جایی بین کشورها و مصر
۱۱۹.....	۳-۲. مرحله استقرار در فلسطین و تشکیل دولت
۱۱۹.....	۳-۳. مرحله پراکندگی و آوارگی
۱۲۰.....	۳-۴. حقوق یهود به طور کلی
۱۲۰.....	۳-۵. طبقات جامعه یهود
۱۲۲.....	۴. حقوق یونان قدیم
۱۲۲.....	۴-۱. شکل گیری جامعه و حقوق یونان باستان
۱۲۴.....	۴-۲. قانون گذاران یونان
۱۲۴.....	۴-۲-۱. قانون لیکورک
۱۲۶.....	۴-۲-۲. قانون زالوکوس
۱۲۶.....	۴-۲-۳. قانون دراگون

۱۲۷.....	۴-۲-۴. قانون «سولون».....
۱۳۰.....	۵. قانون‌گذاران قرن پنجم قبل از میلاد یونان.....
۱۳۱.....	۱-۵. تمیستوکل.....
۱۳۱.....	۲-۵. آریستید.....
۱۳۲.....	۳-۵. پریکلس.....
۱۳۲.....	۴-۵. افلاطون.....
۱۳۴.....	۵. نظام وظیفه در حقوق یونان قدیم.....

فصل سوم. حقوق رم

۱۳۷.....	مقدمه.....
۱۴۰.....	۱. سیر تحول و منابع حقوق رم.....
۱۴۰.....	۱-۱. سیر تحول، حایق رم.....
۱۴۰.....	۱-۱-۱. دوران پادشاهی.....
۱۴۱.....	۲-۱-۱. دوران جمهوری یا «سول».....
۱۴۲.....	۳-۱-۱. دوران امپراتوری.....
۱۴۷.....	۲-۱. منابع حقوق رم.....
۱۴۷.....	۱-۲-۱. عرف.....
۱۴۷.....	۲-۲-۱. قانون.....
۱۴۹.....	۳-۲-۱. رویه قضایی (احکام پریتوری).....
۱۵۰.....	۴-۲-۱. نظریه‌های علمای حقوق.....
۱۵۲.....	۲. نهادهای حقوقی و احکام آن‌ها در نظام حقوقی رم.....
۱۵۲.....	۱-۲. حقوق شخصیت و حقوق خانواده.....
۱۵۲.....	۱-۱-۲. حقوق شخصیت.....
۱۵۲.....	الف. اهلیت تمتع در حقوق رم.....
۱۵۳.....	۲-۱-۲. موقعیت خانوادگی.....
۱۵۳.....	۳-۱-۲. ولایت پدر خانواده.....

۱۵۴.....	۴-۱-۲. ازدواج
۱۵۶.....	۵-۱-۲. آثار ازدواج
۱۵۶.....	۶-۱-۲. انحلال نکاح
۱۵۷.....	۷-۱-۲. فرزندخواندگی
۱۵۸.....	۸-۱-۲. مرگ مدنی یا محرومیت از حقوق اجتماعی
۱۵۸.....	۹-۱-۲. وصایت و قیمومت
۱۶۰.....	۱-۲. مالکیت
۱۶۰.....	۱-۲-۲. تاریخ مالکیت از سال ۷۵۴ قبل از میلاد تا ۵۶۵ م.
۱۶۰.....	الف. مالکیت در حقوق قدیم رم
۱۶۱.....	ب. یاقوتی شمس، معرات مالکیت در زمان «ژوستی نین»
۱۶۴.....	ج. تقسیمات ائرا ل
۱۶۸.....	۳-۲. اسباب تملک در حقوق رم
۱۶۸.....	۱-۳-۲. راه‌های به‌وجود آمدن مالکیت
۱۷۰.....	۲-۳-۲. راه‌های انتقال مالکیت
۱۷۱.....	الف. مراسم شاهد گرفتن
۱۷۲.....	ب. دعوی صوری
۱۷۳.....	ج. تسلیم
۱۷۴.....	۳-۳-۲. تصرف
۱۷۴.....	الف. عنصر مادی
۱۷۴.....	ب. عنصر معنوی
۱۷۵.....	۴-۳-۲. نظام مرور زمان
۱۷۶.....	الف. مرور زمان کوتاه‌مدت
۱۷۷.....	ب. مرور زمان متوسط
۱۷۸.....	ج. مرور زمان طولانی
۱۷۸.....	د. مرور زمان در عهد «ژوستی نین»
۱۷۸.....	۵-۳-۲. حق ارتفاق و حق انتفاع

الف. حق ارتفاق عینی.....	۱۷۹
ب. حق ارتفاق شخصی.....	۱۷۹
۲-۳-۶. حقوق متفرقه در مال غیر در حقوق رم.....	۱۸۰
۲-۴. تعهدات و الزامات در حقوق رم.....	۱۸۱
۲-۴-۱. تعریف تعهد و ارکان آن.....	۱۸۱
۲-۴-۲. تقسیمات تعهدات.....	۱۸۲
۲-۴-۳. مصادر و منابع تعهدات.....	۱۸۴
۲-۴-۴. منابع تعهدات و کد ناپلئون.....	۱۸۴
۲-۵-۱. ادات ناشی از قرارداد.....	۱۸۴
۲-۵-۲. تعهد ناشی از شبه عقد.....	۱۸۶
۲-۵-۳. تعهد ناشی از جرم.....	۱۸۶
۲-۵-۴. تعهدات ناشی از شبه جرم و سوءاستفاده از حق.....	۱۸۷
۲-۶. تأثیر حقوق رم در نظام های حقوقی.....	۱۸۹
۲-۶-۱. تأثیر حقوق رم در حقوق فرانسه.....	۱۸۹
۲-۶-۲. حقوق اسلام.....	۱۹۱
نتیجه گیری.....	۱۹۷
یادداشت ها.....	۲۰۵
فهرست منابع و مآخذ.....	۲۲۵
نمایه.....	۲۲۹

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

«وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَ هَآلَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلْنَا عَلَيَّ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ»

(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری دانست که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا «علم بدون تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهره مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی

به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده، اصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان گذاران و دانش آموختگان این نهاد است که امید می رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهش دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با ارحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سالیانه - کردار آن ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش ها رقیب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه مندان می گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی ها و اصلاح آن ها است تا از این طریقی زمینه پرورش نسل جوان و علاقه مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدف بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

در نخستین سال‌های دهه چهل (۱۳۴۲ش) که در دانشکده حقوق دانشگاه تهران مشغول تحصیل بودم درسی تحت عنوان تاریخ حقوق ارائه می‌شد. در آن زمان در دانشکده حقوق، سه رشته تخصصی یعنی حقوق، علوم سیاسی و اقتصادی تدریس می‌شد. بنابراین نام دانشکده، «دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی» بود. بعداً دانشکده اقتصاد جدا شد و نام آن نیز از عنوان دانشکده مزبور حذف و از آن وقت تا زمان حاضر نام آن دانشکده «دانشکده حقوق و علوم سیاسی» است. تفاوت دیگر برنامه‌های آن زمان با برنامه‌های فعلی این بود که در آن زمان دروس هر سه رشته فوق‌الذکر در دو سال اول مشترک بودند و در این دو سال دانش‌جویان هر سه رشته، بعضی دروس اقتصادی، سیاسی و مخصوصاً حقوق را مشترکاً می‌خواندند و از سال سوم، دروس کاملاً تخصصی می‌شدند، که به نظر من صاحب‌نظران روش بدی هم نبود، زیرا داشتن زیربنای حقوقی برای تحصیل در علوم سیاسی و اقتصادی ضروری است، چون فارغ‌التحصیلان این دو رشته نیز در مسئولیت‌های اجرایی و سیاسی و اداری جامعه می‌شوند و داشتن اندیشه نقه‌ش برای ایشان لازم است و ضرورت آن را تجربه نیز اثبات کرده است. تفاوت دیگر آنکه در آن زمان، دروس دانشکده «واحدی» نبودند، یعنی صی یکسال تحصیلی ارائه می‌شدند. امتحان میان سال هم نبود. امتحانات در پایان خرداد ماه برگزار می‌شدند و کسانی که نمره لازم نمی‌آوردند در شهریور ماه دوباره از ایشان امتحان گرفته می‌شد.

درس «تاریخ حقوق» دو ساعت در هفته در طول یک سال و در سال

دوم رشته حقوق عرضه می‌شد، یعنی معادل چهار واحد درسی در نظام فعلی دانشگاهی. استاد این درس مرحوم دکتر محمدحسین علی‌آبادی بود. [۱] بعد از درگذشت مرحوم دکتر رضا سرداری، استاد حقوق اساسی - در آبان سال ۱۳۴۳ - تدریس درس حقوق اساسی هم بر عهده مرحوم دکتر علی‌آبادی قرار گرفت و به تدریج، همت خود را بیشتر، مصروف این درس کرد. وقتی استاد علی‌آبادی بازنشسته شد، درس تاریخ حقوق تعطیل شد و با مرگ استاد از عداد دروس الزامی رشته حقوق حذف گشت، چون کسی نبود که آن را تدریس کند و متأسفانه استاد علی‌آبادی در این زمینه تألیفی باقی نگذاشت. چون آن مرحوم درس مزبور را به‌طور مشروح عرضه می‌کرد، آنچه در مورد تاریخ حقوق می‌گفت از زمان هخامنشیان و اشکانیان تجاوز نمی‌کرد.

حقیقت این است که نه در آن زمان و نه پس از آن، به درس تاریخ حقوق بهای لازم داده شد. رجا، نگاه ارزشمند آن مورد توجه دانشکده‌های حقوق ایران قرار نگرفت، علی‌گذاشته حقوق به‌عنوان شاخه برتر علوم اجتماعی و ثمره اصلی تکامل اندیشه‌های سری، ریشه‌های عمیق در گذشته دارد و بدون مطالعه تاریخ آن، از درک عمیق مفهوم این علم ناتوان خواهیم بود و به گفته بعضی از بزرگان حقوقدانان [۲] «سیستم انقلابی‌ترین قوانین دنیا زاینده تحول در مفاهیم حقوقی گذشته هستند» بدون مطالعه دقیق تاریخ حقوق، دستیابی به حقیقت مفاهیم آن‌ها میسر نیست. به همین حالت در همه دانشکده‌های معتبر حقوق دنیا، نه تنها درس تاریخ حقوق از دروس اساسی و معتبر رشته حقوق به‌شمار می‌رود، بلکه حتی خود، گرایش مستقلی در دانشکده‌های حقوق است.

نگارنده نیز، چون دیگر کسانی که درس حقوق خوانده‌اند، از مدت‌ها قبل، خلأ وجود تألیف جامع و مانعی را در ادبیات حقوقی ایران احساس می‌کردم و از اختیاری شدن درس تاریخ حقوق در دانشکده‌های حقوق تأسف می‌خوردم و در عین حال در خود نیز آمادگی ورود در این عرصه را

نمی‌دیدم، زیرا اگرچه به مباحث تاریخی علاقه داشتم و در طول سال‌ها، یادداشت‌هایی نیز در زمینه تاریخ حقوق فراهم کرده بودم، ولی تخصص من چیز دیگری بود و دروسی را که تدریس می‌کردم مناسبتی با تاریخ حقوق نداشت. با گذشت زمان، ضرورت این امر بیشتر احساس می‌شد. دانشجویان نیز علاقه خود را به آن کتمان نمی‌کردند. در سال ۱۳۷۹ که دوره دکتری حقوق خصوصی در دانشکده معارف اسلامی و حقوق دانشگاه امام صادق علیه السلام راه‌اندازی شد به خواسته شرکت‌کنندگان در این دوره، درس تاریخ حقوق را در باب تاریخ تکوین فقه اسلامی آغاز کردم و همکاران اصرار بر ادامه این بحث نمودند. آنچه در دوره دکتری مطرح می‌شد، تا حدی گسترده و مشروح بود. البته و عنایت همکاران اعم از اساتید و دانشجویان باعث شد که درس اختصاراً تاریخ حقوق در دوره کارشناسی نیز عرضه شود و تدریس آن را بر عهده گرفتم و این واقعاً، توفیق اجباری دومی برای من بود. کتاب حاضر که تا حد زیادی بر اساس یادداشت‌های قبلی و در فرصت کوتاه تابستان ۱۳۸۲ تهیه شده بررسم مختصری در تاریخ حقوق و نقطه توجه آن، تاریخ حقوق ایران است. ایران؛ مهد یکی از تمدن‌های اصیل باستانی است و تمدن پیشرفته بدون حقوق پیوسته میسر نیست. با ظهور اسلام، ایرانیان نقش اساسی و محوری در تکرار تمدن اسلامی و مخصوصاً حقوق اسلامی داشتند. حقوق عرفی و قضیه تاریخی و قوانین و همچنین عهدنامه‌ها در قرون اخیر نیز داستانی آموزنده است و بر صاحب‌نظران؛ دید اجتهاد سیاسی، حقوقی و اجتماعی غیرقابل انکاری می‌دهد.

اقرار می‌کنم که آنچه طی این یادداشت‌ها عرضه می‌شود، از جهات مختلف کمبودهای آشکاری دارد ولی شروعی در پیمودن راه است. شاید اساتید دیگر در جهت تکمیل آن سعی و اهتمام فرمایند. خود نیز در نظر دارم که اگر خداوند عمر و توفیق دهد در جهت تألیفی مشروح‌تر نیز اقدام نمایم.

اگرچه در این یادداشت‌ها، اهتمام اصلی بر مطالعه تاریخ حقوق ایران است ولی همان‌طور که می‌دانیم در اعصار گذشته محدوده ایران با آنچه که

امروز به عنوان ایران شناخته می‌شود، تفاوت داشته و سرزمین‌های وسیع دیگری را نیز شامل می‌شده است. بنابراین مطالعه تاریخ حقوق جوامعی مثل: «بابل» ضروری است. حقوق کشورهایی مثل «رم» را نیز از این جهت مطالعه می‌کنیم که با ایران ارتباط مداوم داشتند و تحولات حقوق در سرزمین رم خواهی‌نخواهی در حقوق ایران اثر داشته و گذشته از آن حقوق رم نیای بخش مهمی از حقوق دنیای متمدن فعلی محسوب می‌شود. حقوق ایرانی‌گری به طور مختصر مورد مطالعه قرار می‌گیرد. زیرا حقوق فعلی ایران که از زمان مشروطه به بعد مدون شده، به طور مشخص تحت تأثیر حقوق فرانسه، سوئیس و بلژیک بوده است.

حمید بهرامی احمدی

استاد حقوق دانشگاه

۱۳۹۵